

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ

İSLÂM ÂLEMİ TARİH, COĞRAFYA, ETNOGRAFYA VE BİYOGRAFYA LÛGATİ

LEYDEN TAB'İ ESAS TUTULARAK
MAARİF VEKİLLİĞİNİN KARARI ÜZERİNE
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİNDE
KURULAN BİR HEYET TARAFINDAN
TERCÜME, TÂDİL, İKMÂL ve TELİF SURETİ İLE
NEŞREDİLMİŞTİR

1. CÜZ

ÂB — ABDÜLKADİR

ÜÇÜNCÜ TABİ

İSTANBUL
MAARİF MATBAASI

1943

tür. Eserini, teğrifatçı 'Arif Bey için yazmıştır. Ch. Schefer bu eserin yegâne yazma nushasını 'Arif Bey'in terekesinden almış ve fransızca bir tercümesi ile beraber, *Les Publications de l'école des langues orientales vivantes*'ta neşretmiştir (metin, Bülâk, 1290 = 1873/1874, frns. trc., Paris, 1876). Bu *Histoire de l'Asie Centrale*, orta Asya'nın, hususiyle Buhara, Hiva ve Hokand'ın, en son devir tarihi için, çok mühim bir kaynaktır. (W. BARTHOLD.)

ABDÜLKERİM. 'ABD AL-KARİM

B. İBRÂHİM AL-CİLÎ (1365—1417 ?), Bagdad'a bağlı Cîl kasabasından bir mutasavvıf; 767 (1365/1366) de doğmuştur; ölüm tarihi, kat'i olarak, malûm değildir (811—820 = 1408—1417). Hayatı hakkında, kat'i mahiyette, hiç bir malûmata sahip değiliz; eserlerinde, Zabîd'de kendisi ile beraber yaşadığı Şaraf al-Din İsmâ'il b. İbrâhîm al-Cabarti'den, „şeyhim“ diye bahseder ve bu münasebetle 796 (1393/1394), 799 (1396/1397) ve 805 (1402/1403) tarihlerini zikreder. 'Abd al-Karim, eserlerini serh ettiği, fakat zaman zaman teferruatta fikirlerine muarız bulunduğu, Muhyi'l-Din b. 'Arabî'nin [bk. İBN AL-'ARABÎ] tasavvufî fikirlerini kabul etmiştir. Bir çok eserleri arasında (bunların listesi için bk. Brockelmann, *Gesch. d. arab. Litter.* II, 205) yalnız *al-İnsân al-kâmil fî Ma'rifat al-Avâhir va'l-Avâ'il*, Kahire, 1301, 1304, 1316 (Azhariya, 2. kısım) da tabedilmiştir. İnsandan daha yüksek bir nev'in âlem-i sugrası olmak itibariyle, yalnız tabiat kuvvetlerinin değil, fakat „bir aynada“ akseder gibi, (krş. Philon'daki γενικός ἀνθρώπος) ilâhî kuvvetleri de aksettiren insan-ı kâmil fikir ve tabirini doğrudan doğruya İbn 'Arabî'den iktibas etmiştir. Bu eserde Peygamberi, böyle bir insan-ı kâmilin timsali olarak, göstermeğe çalışır (bk. 60. fasıl). Diğer insanların ruhları bu ilâhî kuvvetlerden, 'Abd al-Karim'in sevdiği bir tâbir ile, yalnız birer „nusha“ sıfatı ile, nasibedardırlar. 'Abd al-Karim nazariyeleri arasına çok defa sûfiyâne şiirler de karıştırır; nitekim kitabının methaline bir *mağâme* sokmuştur. Eserleri en geniş ve uzak islâm âleminde, bilhassa Hind-i şarkî adalarında, dinî fikirlerin teşekkülünde büyük bir tesir icra etmiştir.

Bibliyografya: Brockelmann, *Gesch. d. arab. Litter.*, II, 205; al-Cilî, *al-İnsân al-kâmil*, II, 46; Hâceî Halîfa (nşr. Flügel), nr. 10989; *India Office Cat.*, nr. 666; *Vollers, Leipz. Katal.*, s. 69; Schreiner, *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, LII, 520; C. Snouck Hurgronje, *Arabië en Oost-Indië* (Leyden, 1907), s. 15. (GOLDZİHER.)

ABDÜLKERİM. 'ABD AL-KARİM

KAŞMİRÎ (? — 1787), iranlı müverrih, 1198

ACELE. 'ACALA (A.), araba. Dozy'ye göre (*Supplément*, bk. mad.), bu kelime, aynı zamanda, *al-dubb al-akbar* („büyük ayı“) burcunu da ifade eder.

ACEM. 'ACAM, (A.; ism-i cemi), araba nisbetle „yabancı, gayrı arap“. Arap olmayanların bu suretle, lâkin daha ziyde *a'cam* (cem. *a'ācim*) şeklinde, anılmasına daha islâmdan önceki şairlerde de rastgelinir ise de, bu tâbir yalnız iranlılara hasredilmemiştir. Islâmdan önceki şiirlerde örf ve âdetlerinin bahsi geçen iranlılar, bu gibi fırsatlarda ekseriya *fārisî* diye anılırlar. Daha sonraları *acam* ismi tercihan iranlılar hakkında kullanıldı ve bugün dahi coğrafyada *acam* tabiri İran'a delâlet eder. Her ne kadar islâmiyet araplarla arap olmayanları müsavi tutmuş ise de, araplar, acemlere karşı, millî gururlarını islâmiyette de muhafaza etmişler ve Emevîler devrinde idarede de bu ayrılığı açıkça belirtmişlerdir [bk. MAVLÂ]; Abbasiler devrinde yabancı unsurlar daha serbestçe sivrilebiliyordu. Gayrı arap müslümanların, arap unsurların bu hodbin temayüllerine karşı, mücadelesi, edebiyatta da tezahür etmiştir [bk. ŞU'UBİYA].

Bibliyografya: Goldziher, *Muham. Stud.*, I, 101—176; E. G. Browne, *A literary history of Persia*, I, 209—270.

(GOLDZİHER.)

ACEMİ OĞLAN. Osmanlıların Rumeli fethatı ile elde edilen esirlerden, evvelâ Pençik kanununa göre ve daha sonra imparatorluğun muayyen mıntakalarında tatbik olunan devşirme kanunu mucibince, hristiyan çocukları arasından toplanarak ordu ve saray hizmetlerine alınanlara *acemi oğlanları* denirdi. Kapı kulu ocaklarından yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacı ocakları, bostancı ocağı efradı ve kapı kulu süvarileri, hep bu acemiler ile *kul oğlu* denilen kapı kulu halkının çocuklarından müteşekkil idi.

Acemi teşkilâtı, 1362'deki Pençik kanunu mucibince, barpte elde edilen esirlerden beşte birinin devlet hesabına ordu ve hizmet için alınması suretiyle, meydana gelmiştir. İlk defa alınan esirler, iptida birer akçe yevmiye ile, Çardak ile Gelibolu arasında süvari askeri nakli için kullanılan at gemilerinde istihdam edilmişlerdi. Sonraları esir miktarı artınca, bunların askerlikte kullanılmaları muvafık görülerek, bazı usûl ve kaideler altında yetiştirilmeleri düşünülmüştür. Bunun üzerine, esirlerin hem türkçeyi ve hem de islâm ve türk âdet ve usûllerini öğrenmeleri maksadı ile, az bir bedelle ve muayyen bir zaman için, ilk devirlerde yalnız Anadolu'daki türk köylülerine ve daha sonraları, Rumeli türkçeşince, Rumeli

Bibliyografya: F. M. Hunter, *Account of the British settlement of Aden in Arabia* (1877); Playfair, *History of Yaman*; von Maltzahn, *Reise nach Südarabien*, s. 142 v.dd.; *Statesman's year Book*, 1932; *Almanach de Gotha*, 1932; Atif, *Yemen Tarihi* (İstanbul, 1910), s. 33 v.dd.

[Bu madde BESİM DARKOT tarafından tamamlanmıştır.]

ADES. **ADAS** (A.; keza ALAS, BALAS, BULSUN), mercimek. Kuraklığa karşı hassasiyetinin azlığı, yumuşak ve kumlu topraklardan hoşlanması yüzünden, mercimek şarkta ve hasseten, bugün bile en mergup gıdalardan olduğu, Mısır'da en eski zamanlardan beri ekilen nebatlardır. İbn al-'Avvām islâm âleminin garbinden mercimeğin yayılması ile ziraatından, diğer taraftan da kabız verici ve müferrih hassası ile tıbbî tesirinden (adetin fazla miktarda gelmesine, su çiçeğine, abseye v.b. karşı) bahseder. İbn al-Baytâr ayrıca bir *adas murr* (acı mercimek = σπαργάνιον), bir *adas nabatî* (nabatî mercimek) ve bir de *adas al-mâ* (su mercimeği = *lemna minor*) zikreder. Mercimeğin ifrat derecede veya devamlı surette yenmesi, o zamanki inanışa göre, sarılık, malihulya, cilt hastalıkları ve kanser gibi ciddi illetler doğurur.

Bibliyografya: İbn al-'Avvām, *Kitâb al-Falâh*, II, 25, 69 v.dd.; İbn al-Baytâr, *al-Câmî* (Bülâk, 1291), III, 117 v.d.; Abû Mağûr al-Muvaffak, *Kitâb al-Abniya* (nşr. Seligmann), II, 49; A. v. Kremer, *Aegypten* (1863), I, 203; R. Hartmann, *Reise des Fr. v. Barnim*, s. 219 (Nubien!). (HELL.)

ÂDET. **ÂDA** (A.; fars., türk. *âdet*), teamül, âdet; islâm memleketlerinde doğrudan doğruya ibadeta taallûk etmeyen hukukî meselelerde, şeriate (*şari'a*) tâbi olmayarak, tatbik edilen örf ve teamüle müstenit hukuku ifade eden bir ıstılahtır. Ekseriya şer'î hukukla tearuz eden bu hukukun tatbiki, bir çok memleketlerde kazanın, ruhanî ve cismanî (şer'î ve nizamî) diye, ayrılmasını zarurî kılmıştır. Şimdiki halde elimizde *'ada* denilen müteaddit kanun mecmuaları bulunmaktadır. Muellefatta *'ada* yerine bazen *'urf* veya *kânûn* tâbirleri kullanılmaktadır.

Bibliyografya: I. Goldziher, *Die Zahiriten*, s. 204 v.d.; Snouck Hurgronje, *Van den Berg's beoefening van het Mohammed. Recht*, I, 10 v.d.; T. W. Juynboll, *Handleiding*, s. 8 v.dd.; Hindistan ve şimalî Afrika'da *'ada*'ya dair yazılar hakkında bk. *Preussische Jahrbücher*, 1905, s. 290—292; bundan başka Hindistan için bk. *Customs in the transborder territories of the north-*

west frontier provinces (Journ. As. Soc. Bengal, LXXIII, 3. kısım, 1904, ayrı nüsha, s. 1.—34); şimalî Afrika için bk. Saïd Boulifa, *Le kanoun d'Adni* (Recueil de mémoires et de textes, Cezayir, 1905, s. 151—179); Decambroggio, *Kanoun orfia des Berbères du sud-tunisien* (Revue tunisienne, IX, 346—356). (I. GOLDZİHER.)

ADEVİYE. **ADAVİYA**, pirleri Şayh 'Adî'nin adına izafetle, Yazîdî'lere verilen isim.

ADHAMİYA. [Bk. EDHEMİYE.]

'ADİ. [Bk. ADİ.]

ADİ. **ADİ B. HÂTİM** (? — 687), Abû Tarîf künyesi ile maruf 'Alî tarafdarı. Babası meşhur şair Hâtım al-Ta'î den Tayyî kabilesi şeyhliğini tevarüs etti. Ülkesini kat'î surette kaybetmek tehlikesi karşısında, o zamana kadar babası gibi hristiyan olan 'Adî, 9 (630) senesinde müslüman oldu ve Tayyî'lerle Asadî'lerin vergilerini Peygamber hesabına tahsil etti. Peygamberin ölümünden sonra, kabilesinin irtidat tehlikesini maharetle önledi. Hâlid ile birlikte Irak'a yürüdü ve burada emîrin muavini sıfatı ile, fuhat harbinde muhtelif muharebelere iştirak etti. Oğman Bağdad civarında İsa nehri üzerinde al-Ravhâ köyünü, iradından istifade etmek üzere (*ki'fa*), ona verdi. Bununla beraber kendisi bu halifeden uzak yaşadı ve Tabarî'den (I, 3164) istidlâl olunduguna göre, halifenin katilleri ile az çok münasebeti vardı. Cemel vak'asında 'Alî'nin saflarında çarpıştı ve itimadını haiz diğer adamlar ile birlikte, Şifin muharebesinden önceki dört haftalık mütareke esnasında, Mu'aviya nezdinde onun elçiliğini yaptı. Sonunda söz kılıca düşünce, 'Alî kendisini, sancakdar nasbederek, şerefliendirdi. Daha sonraları 'Adî Kûfa'de yaşadı ve orada 'Alî tarafdarlığını bırakmadı ve Irak'ın kudretli vâlisi Ziyâd b. Abî Sufyân tarafından zulüm gören kabilesi efradını muvaffakiyetle himaye etti. 'Adî 67 (686/687) de, 120 yaşında öldü.

Bibliyografya: İbn Hişâm, I, 948 v.d., 965; Tabarî, bk. fihrist; İbn al-Ağır, *Usd al-Gâba*, III, 392 v.d.; Yâkût, *Mu'cam*, bk. mad. *Câsiya*; Belâzori (nşr. de Goeje), s. 274; Wüstenfeld, *Geneal. Tabellen*, index, bk. mad. (A. SCHAADÉ.)

ADİ. **ADİ B. MUSÂFİR** (Şayh 'Adî) (1072 ? — 1162 ?), ye z idî [b. bk.] evliyasında olup, Suriye'de Baalebekk (Ba'labakk) civarındaki Bayt Fâr'da doğmuş, 90 yaşında 555 veya 557 (1160 veya 1162) de Lâleş'te ölmüş ve oraya gömülmüştür. Yegeni ve halefi Şayh Sahr b. Sahr b. Musâfir de orada medfunur. İslâm dinine ait olup, sünniler tarafından itiraza uğramamış olan birçok eserlerin müellifi

kanaatini beslerdi. Bunun için, bazı islâm kelâm-cıları kendisini tekfir etmişlerdir. Nazariyelerinin istinat ettiği esaslar islâmî olmadığına göre, her hâlde bu tekfir sebepsiz sayılamaz.

Bibliyografya: Şahrastânî (nşr. Cureton), s. 42 v.dd. (Haarbrücker, I, 61 v.dd.); Makrîzî, *Hita't*, II, 347; de Sacy, *Exposé de la religion des Druses*, s. XLII v.dd.

AHMED. AHMED B. AL-HASİB. [Bk.

IBN AL-HASİB.]

AHMED. AHMED B. MUHAMMED B. 'ABD AL-ŞAMAD ABÜ NAŞR, Gaznevilerden Mas'ud b. Maḥmūd'un veziri (selefi 423 = 1032 de ölen meşhur al-Maymandî'dir). Evvelâ Hvarizm Şāh Altuntaş'ın kethudalığı ile meslek hayatına girdi; Mas'ud'un veziri olunca da, onun saltanatı müddetince, mevkiini muhafaza etmeğe muvaffak oldu. Dandānākān'da uğradığı hezimetten sonra, Mas'ud Hindistan'a çekilince, vezirini, Selçukîlere karşı şehri müdafaa için, oğlu Mavdūd'un refakatinde, Balh'a gönderdi. Mavdūd tahta çıktıktan sonra da (432 = 1041), al-Maymandî'nin oğlu vezarete getirilinceye kadar, mevkiinde kaldı. Ölüm yılı belli değildir.

Bibliyografya: Bayhaqî (nşr. Morley); İbn al-Aṣîr (nşr. Tornb.), IX; De Biberstein Kazimirski, *Diwan Menoutchehri*, mukaddime.

AHMED. AHMED B. MUHAMMED HANBAL (780—855), İbn Hanbal namı ile tanınmış meşhur islâm fakihidir. Arapların Şaybān ailesine mensup olup, rebîülevvel 164 (teşrin II. 780) te Bagdad'da doğmuştur. Gerek Bagdad'daki tahsili esnasında (183 senesine kadar = 799), gerek tahsil maksadı ile Irak, Suriye ve Hicaz'dan Yemen'e kadar yaptığı seyahatlerde bütün mesaisini *hadis* [b. bk.] tetkikine hasretmişti. Memleketine avdetinde imam Şāfi'î'den fıkh ve usûl dersleri aldı (195—197 = 810—813). Dinî telâkkileri, itikatta olsun, amelde olsun, islâmın ilk devrindeki (*sadr-ı islâm*) an'aneler ile, kat'î olarak taayyün etmişti. Bu dinî telâkkileri izhar etmek için bir vesile de buldu. Halife al-Ma'mûn, al-Mu'tasım ve al-Vâsık devirlerinde akaidin, mu'tezile mezhebine göre, tayini ve bunun devletçe bir nevi resmî *ilm-i hâl* (*confessio fidei*) mertebesine çıkarılması üzerine, Kur'an'ın mahlûk olduğu akidesini kayıtsız şartsız reddeden maruf kelâm ulemasına ıskence cezaları tatbik edilirdi. İmam Hanbal de, diğerleri gibi, bir itikat sorgusuna (*miḥna*) çekildi; prangaya vurularak, Tarsus'a, al-Ma'mûn nezdine gönderilirken, yolda halifenin vefatı haberini aldı. Bu halifenin halefi devrinde de bedenî ceza ve hapslere sabırla tahammül etti ve itikadından en küçük bir feda-

kârlıkta bulunmadı. Ancak al-Mutavakkil'in zamanında, devletçe sünnilige avdet edildikten sonra, Hanbal'in çektiği mihnet ve meşakkatler nihayete erdi. Bir çok defa halife tarafından taltif ve saraya davet edildi; hattâ, kendi haberi olmadan, ailesine maaş bağlandı. İlim ve takvası, Peygamberin sünnetine olan sarsılmaz bağlılığı, etrafına büyük bir talebe ve mürid kabalığı topladı. Bagdad'da 12 rebîülevvel 241 (31 temmuz 855) de öldü. Tedfin merasimi, tercüme-i hâl muharrirlerinin efsanevî tasvirlerine mevzu oldu. Bagdad'ın Harbiyya semtinde, *Mağâbir al-şuhadâ'* da, bulunan ve hakkında bir çok harikulâde vak'alar rivayet edilen mezarı (krş. Goldziher, *Muhamm. Stud.*, I, 257), uzun bir müddet, evliya türbesi gibi, ziyaret olunmuştur. VII. (XIII.) asrın sonlarına doğru, Dic-le'nin bir feyezanı ile yıkıldıktan sonra, halkın bu hürmeti, Samankapı yakınındaki Kırays mezarlığında bulunan ve 695 (1295/1296) te Timur tarafından tamir edilen, imamın oğlu 'Abd Allâh'ın mezarına intikal etti. O zamandan beri bu iki mezar bir sayılmakta ve babaya gösterilen hürmet oğula da gösterilmektedir (G. le Strange, *Baghdad during the Abbaside Caliphate*, s. 166).

İbn Hanbal'in eserleri arasında, oğlu 'Abd Allâh tarafından takrirlerinden toplanıp, ilâveler (*zavâ'id*) ile genişletilen ve 28.000—29.000 hadis ihtiva eden büyük bir hadis külliyyatı, *Musnad* [b. bk.], çok şöhet kazandı (tab. Kahire, 1311, 6 cilt). Krş. Goldziher, *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, L, 465—506; M. Hartmann, *Die Tradenten erster Schicht im Musnad des Ahmad ibn Hanbal (Mitteil. des Seminars für Orient. Sprachen zu Berlin, IX, 2. kısım, Berlin, 1906)*. Oğlu onun *Kitâb al-Zuhd* adlı eserine de zeyiller ilâve etmiştir. *Musnad* pek çok tâlî eser ve iktibaslara mehz teşkil etmiş ve bir ibadet gibi tilâvet olunan bir kitap olmuştur. XII. (XVIII.) asra ait bir vesikaya nazaran, bu eser Medine'de, Peygamberin mezarında, cemaatle 56 celsede hatmedilmiştir (Murâdî, *Silk al-durar*, IV, 60). *Musnad*'den maada İbn Hanbal'in, namaz erkânı ve âdabına dair, „*Kitâb al-Salat va mâ yalzam fihâ*“ adlı eseri de intişar etmiştir (tab. Bombay, taş. basm., ts.; Kahire, Hâncî, 1223). İbn Hanbal'in hâpiste iken yazmış olduğu, cedel mahiyetinde, bir risale, hanbelî ulemasının eserlerinde sık sık zikredilmektedir: *al-Radd 'ala 'l-Zanâdika va 'l-Cahmiya fi mâ şakkat fihi min mutaşâbih al-Kur'an*; bu eserde, mütezilenin tatbik ettiği *ta'vil* [b. bk.] yolu ile izah tarzını cerhetmektedir. Keza *Kitâb Tâat al-Rasûl* unvanlı eseri de zikrolunur; bu eserde hadis ile Kur'an arasında tenakuz görülen

hâllerde takip edilecek hatt-ı hareket bahis mevzuu olmaktadır. Dinî itikat ve kanaatlerini *Kitâb al-Sunna* adlı bir eserinde topluca beyan etmiştir.

İbn Hanbal fıkhnin fûruundan ziyade, *hadis* usûlü ile meşgul olduğundan, bazı fıkıh uleması, meselâ Tabarî, kendisini tam bir fıkıh otoritesi olarak kabul etmemektedir; işte İbn Hanbal tarafdarlarının Tabarî'ye karşı besledikleri husumet, bundan neş'et eder (Kern, *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, LV, 67; bir de ayn. mll., *İhtilâf*, s. 13 v.dd.). Filhakika İbn Hanbal kendine mahsus bir fıkıh sistemi tesis ve tedvin etmiş değildir, fakat bilhassa talebesinin fikhî meselelere dair suallerine verdiği cevaplar, bu husustaki mutalâasını izah etmiştir. Meselâ şunlar zikrolunur: *Masâ'il Şaliḥ* (oğlu Şaliḥ tarafından kendisine sorulan sualler ile bu meseleler hakkındaki mutalâaları) ve talebesi Harb'in suallerine verdiği cevaplar (İbn Kayyim al-Cavziya, *al-Turuk al-hikmiya fi 'l-siyâsât al-şar'îya*, Kahire, 1317, s. 251, 293 v.dd.). İbn Hanbal'in bu müellif tarafından görülüp istifade edilen *Fatâvî*'si, takriben yirmi kitap tutar (krş. *Hidâyat al-ḥayārâ*, Kahire, 1323, s. 121); henüz hayatta iken, bir kaç talebesi, onun fıkıh derslerini tedvin etmiştir; bunlardan biri, Abū Ya'qûb İshâk al-Kavsac, tereddüt ettiği noktalar da bizzat İbn Hanbal'e müracaat etmiştir (Zahabî, *Tazkirat al-huffâz*, II, 105); diğeri ise, bir müddet sonra bu işe başlayan ve 311 (923/924) de Bagdad'da ölen Abū Bekr al-Hallâl'dir („Mu'alif 'ilm Ahmed b. Hanbal va câmi'uhu va murattib'uhu“, ayn. esr., III, 7). İbn Kayyim al-Cavziya (ölm. 751=1350) *A'lâm al-Muvakkâ'in* namındaki eserinde (Tabarânî, *al-Mu'cam al-sagîr*, zeyil, s. 271) Abū Bekr al-Hallâl'in eserinden bahsederse de, müellif her hâlde kitabın aslını görmemiş olsa gerektir. İbn Hanbal'in tedrisatı ile inkişaf eden meslek, ehl-i sünnet *icmâ'* ile, dört hak mezhepten [bk. MEZHEPLER] biri olarak, tanınmıştır; buna hanbelî mezhebi denir. *Ahl al-ḥadîş*'ten [bk. FIKH] olduğu için, İbn Hanbal ancak mübrem zaruretlerde rey'e cevaz verir ve mümkün olan ahvâlde, daima fikhî ahkâmı doğrudan doğruya hadisten çıkarır. İbn Hanbal'in hadise kuvvetli bağlılığı, bazı hükümlerini pek zayıf hadislerle istinat ettirmesinde âmil olmuştur. Hiç bir mezhepte, hanbelî mezhebinde olduğu kadar, bid'at (*bid'a*, b. bk.) memnuiyeti ifrata vardiılmamıştır. İşte bu mezhep sâlikleri arasında bütün mezhebi ve içtimâî münasebetlerde hâkim olan sıklık ve umumiyetle diğer sünnilerde olduğundan daha mutaassıp bir musamahasızlık, bundan ileri gelmiştir. İtikatta

hanbelî mezhebi, eski *ḳabl al-Aṣ'arî* kelâmına istinat eder. Bizzat al-Aṣ'arî bile, müslüman zihniyeti üzerinde müessir olabilmek için, mezhebini tedvin ederken, İbn Hānbal'e yaklaşmak maksadı ile, bir çok fedakârlıkta bulunmağa mecbur olmuş; hattâ İbn Hānbal'in nokta-i nazarına tamamen uygun bulunduğunu ve onunla ihtilâfa sebebiyet verecek her şeyden kaçındığını açıkça bildirmiştir (İbn 'Asâkir; Spitta, *Zur Geschichte al-As'arî's*, s. 133). İbn Hānbal'in ahkâm-ı itikadiyesi, toplu olarak, 'Abd al-Ḳādir al-Cilî'nin *al-Ġunya li-ṭālibi ṭarîḳ al-ḥaḳḳ* (Mekke, 1314, I, 48—66) eserinde bulunur.

Bugün islâm mezhepleri arasında sâlikî pek az olan hanbelîlik, VIII. (XIV.) asra kadar, islâm memleketlerinde çok daha geniş bir sahaya yayılmıştı. Muḳaddasî bunların İran'da, İsfahan, Ray, Şahrâzûr ve daha bir çok mahallerde, bulunduğunu kaydeder ki, oralarda bu mezhep dinî vehelerde türlü türlü aykırılıklar göstermiştir. Her şeyden evvel bunların hepsi halife Mu'âviya'nın hatırasına hususî bir hürmet gösterirdi (nşr. de Goeje, s. 365, 13, 384, 14, 399, 6, 407, 13). Emevî hatıralarına da merbutiyetleri, Mu'âviya'nın takvası dolayısıyla değil, fakat sünnilerce tanınmış bir halife olması sebebindendir. Hanbelîler arasında Yazîd hakkında beslenen müsbet kanaat de, aynı nokta-i nazardan tefsir edilmelidir (bu hususta bk. *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, LIII, 646, not). 'Abd al-Vāhid al-Şîrâzî (*Kitâb al-İns al-calîl*, s. 263) tarafından, V. (XII.) asırda Suriye ve Filistin'e sokulan hanbelî mezhebi, IX. (XVI.) asra kadar mevcudiyetini muhafaza etmiştir (krş. *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, VIII, 364). Bizzat hanbelî olan Mu'ir al-Dîn (ölm. 927 = 1521), yukarıda zikredilen *Kitâb al-İns al-calîl* (s. 592 v.d.) adlı eserinde, VI. asırdan IX. (XIII.—XVI.) asra kadar hanbelîlerin Filistin'deki en mühim ricalini kaydeder. Keza bu devrede Suriye'de Taḳî al-Dîn b. Taymîya'nın zuhûru (661—728 = 1263—1328), büyük bir hâdise teşkil etmiştir. Bu zat, uzun müddet din meselelerinde hâkim bir rol oynamış olan ulemaya karşı, hanbelî mezhebi lehinde, yeniden mücadeleye girişmiştir (reddiyesinin esasları şu idi: Kur'an ve hadisin aklî izahı — *ta'vîl* — red ve cerh, her türlü *bid'ati* ve bu meyanda, mezarları ziyaret ve evliyadan istimdad v.s.'yi red; krş. Schreiner, *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, LII, 540—563; LIII, 51—67). Fakat bu hareketi ile sünnî *icmâ'*ı *ümme*t ahkâmına tecavüz etti. Duçar olduğu akibet üzerine, hanbelî mezhebi itibardan düştü. İslâm âleminde, türkler hâkim vaziyete geçinceye kadar, her şehirde, hanbelî

mezhebi de dâhil olmak üzere, dört mezhebin resmî kadıları vardı. Osmanlı hâkimiyeti ise, hanbelî mezhebine müthiş bir darbe olmuştur; bu zamandan itibaren hanbelîliğin sahası gittikçe daraldı ve ancak, bazı münferit mahallerde, sünnilîğin bir unsuru olarak, mevcudiyetini idame edebildi. Nitekim Câmî' al-Azhar'de bu mezhebe sâlik hoca ve talebe, diğerlerine nisbeten, pek azdır. *Rivâḳ al-Ḥanâbila*'nin mevcudu 1906 da (312 muallim ve 9069 talebe arasında) 3 hanbelî muallim ve 28 talebe idi. Diğer cihetten XVIII. asırda yeni ve daha sıkı bir hareket, vahhâbilik [b. bk.] namı altında, zuhur etti ki, bunda İbn Taymîya'nın mücahadesinin muahhar bir tecellisi bâzıdır.

Başlıca hanbelî ricalinin isimlerini, yaşadıkları devirler ile birlikte, aşağıya kaydediyoruz: Abu 'l-Ḳâsim 'Omar al-Ḥarâḳî (ölm. 334 = 945/946), bunun hanbelî fıkhnı ihtiva eden kitabı mevcuttur; 'Abd al-Azîz b. Ca'far (282 — 363 = 895/896—973/974), *Muḳnî* namındaki eseri, asırlarca bir hayli esere mehaş teşkil etmiştir. Bu kitabın bir çok şerhleri de vardır (*al-Ravḫ al-murtî fî şarḫ zâd al-mustaḳnî*, Şam, 1303; krş. *Maşriḳ*, IV, 879); Abu 'l-Vafâ 'Alî b. 'Akîl (ölm. 515 = 1121/1122), çok talebe yetiştirmiş olmakla meşhurdur; 'Abd al-Ḳādir al-Cilî (471—561 = 1078—1166), aslında büyük bir sūfî olan bu zat, İbn Hānbal'e sadık bir mürid de olmuştu; Abu 'l-Farac b. al-Cavzî (508—597 = 1114/1115—1200); 'Abd al-Ġanî al-Cammâ'îlî (ölm. 600 = 1203/1204); Muvaffaḳ al-Dîn b. Ḳudāma (ölm. 620 = 1223), çok okunan eseri *Muḡnî*'yi al-Ḥarâḳî'nin *Muhtaşar*'ına haşiye olarak, kaleme almıştır. Taḳî al-Dîn b. Taymîya [yk. bk.] ve onun sadık talebesi Muḥammed b. Ḳayyim al-Cavzîya (ölm. 751 = 1350/1351) ki, her ikisi de itikat bahislerindeki huşunetleri ve başka türlü düşünen ve inananlara karşı gösterdikleri musamahasız cıdalleri ile maruftur. Bu iki zatın bir çok cilt tutan eserleri ahiren Kahire'de basılmıştır. Bunlar, hanbelî mezhebinin ilmî bir surette tetkiki için, faydalı eserlerdir. Daha XI. (XVII.) asırda bazı meşhur hanbelî âlimleri, Buhût (Maḫallat al-kubrâ'da bir kaza) 'tan neş'et etmiştir: 'Abd al-Raḥmân al-Buhûtî (ölm. 1051 = 1641/1642) ve talebesi Muḥammed al-Buhûtî (ölm. 1088 = 1677/1678), her ikisi de Kahire'de yaşamış ve tedrisat ile meşgul olmuştur. Câmî' al-Azhar'de 'Abd al-Ḳādir b. 'Omar al-Dimişḳî'nin *Nayl al-ma'ârib* namındaki eseri (*münşî* diye tanınan ve 1030 = 1621 de ölen Mar'î b. Yûsuf'un *Dalîl al-Ṭālib*—tab. Bülâḳ, 1288—adlı eserinin şerhidir), hanbelî tedrisatının esasları olarak telâkki edilir.

Abu 'l-Farac 'Abd al-Rahmān b. Racab (ölm. 795 = 1392/1393) 'in *Tabakāt al-Hanābila* adlı eseri, yazma olarak, mevcuttur (bk. Vollers, *Kat. Leipzig.*, nr. 708). Hanbelî fık-hına ait telifat hakkında en zengin malûmat Kahire yazmalar kataloğunda (III, 293—301) bulunur. Krş. bir de W. M. Patton, *Ahmed ibn Hanbal and the Mihna* (Leyden, 1897) ve buna münasebeti olarak, Goldziher, *Zeitschr. d. Deutsch. Morgenl. Gesellsch.*, LII, 155 v.dd.; ayn. mll., *Zur Gesch. der hanbalit. Bewegungen* (göst. yer., LXII); Brockelmann, *Gesch. d. arab. Litter.*, I, 181 v.dd. (GOLDZİHER.)

AHMED. AHMED B. MUHAMMED 'İR-FÂN (1786—1831), al-Hasan b. 'Alî 'nin otuz altıncı batından torunudur; 1 muharrem 1201 (24 teğrin I. 1786) de, Bareilly 'de doğmuştur. İlk tahsilini Lucknov 'da yapmış, ondan sonra Dehli 'ye giderek, Şāh Valî Allāh 'ın büyük oğlu, meşhur mutasavvıf Şāh 'Abd al-'Aziz 'in talebesi olmuştur (1222 = 1807). Rivayete göre, Şāh 'Abd al-'Aziz hususî bir takım akide-leri ona aşılarmıştır ki, bu fikirler, Ahmed 'in şöretini temin etmiştir. Tettebbu ile geçen bir çok senelerden sonra, mürşid ve mütehid sıfatı ile, seyahate çıktı. İtikatları, arap vahhâ-bilerininkinin hemen hemen aynı idi: vahhâbi-ler gibi, o da islâmiyeti, her türlü batıl bid'at-lerden, nebi ve resullere istimdattan tasfiye ede-rek, aslî saffet ve sadeliğine irca ediyordu. En ileri gelen talebesi ve dağdağalı hayatında da-imî refikleri 'Abd al-'Aziz 'in iki akrabası idi: yeğeni Mavlavî Muhammed İsmâ'il (Seyyid Ah-med tarafdarlarınca kabul edilen akideler hak-kında hindustanî lisanı ile yazılan mühim ese-rin, *Sirâf al-mustakim*, müellifidir) ve damadı 'Abd al-Hayy idi. Ahmed 'in şöreti uzaklara kadar yayılmıştır. Binlerce müslüman onun di-nî fikirlerini kabul etmiş ve her yerde, hakikî halife veya mehdi gibi, tebcil olunmuştur. Ter-cüme-i hâlini yazanlardan biri, mevlevî 'Abd al-Ahâd, 40.000 den fazla hindu ve mecûsinin, onun irşad ve telkini ile, ihtida ettiğini tekit etmektedir.

Seyyid Ahmed 1232 (1821) de, hacca gitmek üzere, doğduğu şehirden ayrıldı. Yolda bir kaç ay Kalkutta 'da kaldı. İki sene sonra hacdan Hindistan 'a döndü ve o havâlinin müslümanları-nı gûya Sikh 'lerin zulmünden kurtarmak gayesi ile, Pancâb 'a karşı amansız bir cihat açtı ve kendisine muavenet va'deden Kâbil ve Kanda-hâr dindaşlarının teveccühünden emin olarak, 1241 (1826) de coşkun tarafdarlarından 10—12.000 kişilik bir ordunun başına geçerek, Pe-şâvar hududuna hücum etti. Kâh bir tarafın, kâh diğerinin muvaffakiyeti ile, yıllarca fasıla-sız ve neticesiz devam eden bir mücadeleden

ÂL. ÂL, aile, soy ve en geniş mânası ile akraba. İslâm devrinde anlatıldığına göre, kureyşiler islâmdan evvel, Kâ'be'yi ve içindeki mukaddes eşyayı muhafaza ettikleri için, kendilerine Âl (yahut Ahl) Allâh adını verirler imiş (bk. Margoliouth, *Mohammed*, s. 19). İslâm'da bu kelime *âl al-nabî* terkinde ve hususiyle Peygamber için okunan „*Allâhumma şalli 'alâ Muḥammed va 'alâ âlihî*“ duasında, daha geniş bir mâna alır. *Ahl al-bayt* mefhumunun tarifinde olduğu gibi, şî'iler *Âl al-nabî* tabirini de Peygamberin ailesine, 'Alî ve Fâtîma'nın fûruuna hasrederler (Peygamber ailesinin bu en yakın koluna tercihen *al-'itra* denilir). Şî'i temayüllerinden uzak kalanlar, bu tabir ile, en geniş mânada, Banî Hâşim'i kastederler, başkaları Peygamberin zevceelerini yahut bütün akrabasını bu tabirin medlûlüne sokarlar. *Âl al-nabî* tabirinin, neseb farkı olmaksızın, bütün dindar insanlara yahut umumî surette bilcümle müslümanlara ve bütün ümmete (*umma*) şamil olduğu suretinde tefsirinde, şî'ilerin iddialarının en âşikâr reddi mevcuttur.

İbn Hâlûya (ölm. 314 = 926/927), yazdığı *Kitâb al-âl*'de (krş. Baḥrânî, *Manâr al-hudâ*, Bombay, 1325, s. 200) *Âl al-nabî*'yi 25 tabakaya taksim etmiştir (bk. Flügel, *Die grammatischen Schulen der Araber*, s. 231). Şî'i fıkıh âlimi Kumm'dan al-Rayyân b. al-Şalt, sünnilerin *âl* tabirine bütün ümmeti sokmak hususundaki temayüllerine karşı olsa gerek, *âl* ve *umma* arasındaki farka dair, İmâm al-Rizâ'nın bütün sözlerini bir kitapta toplamıştır (bk. Tûsî, *List of Shî'a books*, nr. 294). Kasidelerde *âl* hakkında bk. Goldziher, *ZDMG*, L, 114—117.

(GOLDZİHER.)

ÂL 'İMRÂN. [Bk. ÂL İMRÂN.]

ÂL İMRÂN. ÂL 'İMRÂN (A.), Kur'an'da III. surenin ismidir.

ÂLA. [Bk. ALET.]

A'LÂ. [Bk. ÂLÂ.]

ÂLÂ. A'LÂ (A.), daha yüksek, en yüksek; aynı zamanda bir ıstılahtır [bk. İSNÂD]. *al-A'lâ*, Kur'an'da LXXXVII. surenin isimlerinden biridir.

ALA (T.), bir kaç renkli. Coğrafi isimlerde ve bazı hayvan ve hastalık isimlerinde sık sık kullanılır.

'ALÂ. [Bk. ÂLÂ.]

ALÂ. 'ALÂ' (A.), yükseklik; 'Alâ' *al-Davla*, 'Alâ' *al-Dîn* gibi unvanlarda görülür.

'ALÂ' AL-DAVLA. [Bk. ALÂÜDDEVLE.]

'ALÂ' AL-DÎN. [Bk. ALÂEDDÎN.]

ALACA. ALAÇA (T.; *ala* kelimesinin küçültme şeklidir), bir kaç renkli yollu dokuma kumaş (krş. Yule ve Burnell, *Hobson-Jobson*, bk. mad. Alleja, s. 8, 756). Bu kelime mürekkep

ĀSAF. ĀŞAF B. BARAHYĀ (ibrânîce Asaf b. Berekyah), gûya Süleyman peygamberin vezirinin ismi. Efsaneye göre, Süleyman'ın inûtemedi idi ve dâimâ yanında bulunurdu. Süleyman'ın zevcesi Carâda putperestliğe döndüğü zaman, Āşaf, halka verdiği bir varız ile, Allahın resûllerini ve bu meyanda, fakat münnhasıran gençliğinde göstermiş olduğu meziyetler dolayısıyla, Süleyman'ı methetmiştir. Buna hiddetlenmiş olan Süleyman kendisinden sebebini sormuş ve o da, putperestliğin saraya idhâ-linden dolayı, Süleyman'ı muaheze etmiştir. Bunun üzerine Süleyman, putperestliği ilga ve zevcesini tecziye ettiği gibi, kendisi de tövbe ve istığfar eylemiştir.

Bibliyografya: Tabari (nşr. de Goeje), I, 588 v.d.; Weil, *Biblische Legenden der Muselmänner*, s. 265, 270; Grünbaum, *Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde*, s. 222. (A. J. WENSINCK.)

ĀSAF-CĀH. ĀŞAF-CĀH, Haydarâbâd nizamının unvanı.

ĀSAF HAN. ĀŞAF-HÂN, türk-hind sarayına mensup bir çok zatların unvanıdır.

1. **ĀSAF HÂN MIRZĀ CA'FAR BEG B. MIRZĀ BADI' AL-ZAMÂN**, Kâzvin'de doğdu ve 985 (1577) 'te Hindistan'a geldi; amcası Mirzâ Giyâş al-Din'in ölümünden sonra, onu istihlâf ederek, b a h ş i g a r î mevkiine geçti ve Āşaf Hân unvanını aldı (989 = 1581). [XVI. asır sonlarında, türk-hind imparatoru tarafından, elçilik ile İstanbul'a gönderildi]. Cihāngir devrinde vezir nasholundu ise de, şöretini, bilhassa, edebî meziyetlerine medyundur. Şiirler yazdı ve büyük tarihî bir eser olan *Tarih-i alfi*'nin te'lifine iştirâk etti ve 1021 (1612) 'de öldü.

Bibliyografya: al-Badâ'ünî, *Muntahab al-tavârih*, III, 216 v.dd.; Elliott ve Dawson, *History of India*, V, 150 v.dd.

2. **ABU'L-HASAN**, vezir İ'timâd al-Davla'nın oğlu olup, babasının ölümünden sonra (1030 = 1621), Cihāngir tarafından vezir nasholunan, Nûr Cihân [b. bk.]'in kardeşidir Cihāngir'in halefi Şâh Cihân, Āşaf Hân'ın kızı Arcumand Bânü Begim [bk. MUMTĀZ MAHALL]'i almıştı. Āşaf Hân, itibar ve serveti dolayısıyla, devletin en büyük şahsiyeti idi; 1051 (1641) 'de öldü. Mezarı hâlâ Lâhor civarında, Şahdara'da bulunmaktadır.

ASAR. [Bk. ESER.]

ASAS. [Bk. ESAS.]

ASFAR. [Bk. ASFAR.]

ASFAR. AŞFAR (A.), sarı; umumiyetle, siyah mukabil, açık renk ifade eder. Vâkıa bâzı arap lûgatçileri ile şârihleri, *aşfar*'in siyah mânasına geldiğini de iddia etmişlerdir [bu madde hakkında bk. *Hizânat al-adab*, II,

465 "teki münakaşalar; arapçada *atdād* denilen ve her iki zıd mânayı aynı zamanda ifade eden kelimeler vardır. Bu *aşfar* kelimesi de bu neviden olup, hem sarı, hem de siyah mânasına gelir]. Araplar, yunanlılara Banu 'l-aşfar (müennesi Banāt al-aşfar, bk. *Uşd al-Ğāba*, I, 274,6) adını vermişlerdi ki, Tabarî (nşr. de Goette, I, 357, 11; II, 554, 15), 'ye göre „kızıl saçlının oğlu“ mânasına alınmıştır. Hadiste, arapların Banu 'l-aşfar 'a karşı muharebesinden ve payitahtları olan Koştantiniya'nın zaptından bahs olunur (*Musnad Ahmed Hanbal*, II, 174). *Mulūk banī 'l-aşfar* (*Agānī*, 1. tab., VI, 95, 10), bilhassa Rüm hükümdarları mânasına gelir (bk. *ayn. esr.*, 98, 7; krş. Abū Tamīnām, *Dīvān*, tab. Beyrut, 18; 'Ammūriya muharebesinden sonra, al-Mu'tağim 'e ithaf edilmiş bir kasidede). sonra bu isim bilhassa İspanya'da, umumiyetle avrupalılara teşmil edilmiştir. Tārīh al-şufr („İspanyol tarihi“) tâbiri, böylece daha iyi anlaşılacaktır; bu hususta diğer fikirlere de rast gelinir (bk. *ZDMG*, XXIII, 626, 637). Bir çok ensab âlimleri Aşfar 'ı Esau (Σωφάω, *Teurat Tekvīn*, 36, 11) 'nın torunu ve Rümil 'in habası (*Re'āl*, tekvīn, 36, 10), yâni rumların eedadı kabûl etmişlerdir. Franz Erdmann (*ZDMG*, II, 237—241) tarafından da kabûl edilen Sacy 'nin izahına göre (*Not. et Extr.*, IX, 437; *JA*, 3. ser., I, 94), Banu 'l-Aşfar adı, aslında, harfiyen tercüme olarak, Flavienler sülâlesine verilmiş ve sonradan, garp kavimlerine teşmil olunmuştur. H. Lammens (*Au pays des Nosairis, Rev. de l'Orchrétien*, Paris, 1900, s. 42, ayr. bsk.), nusayrîler [b. bk.] nezdindeki seyahati hakkında yazdığı eserinde, onların rus çarını *malik al-aşfar* tesmiye ettiklerini söylüyor. [Bu kelimenin, renk itibariyle, mânâ ve mâhiyeti hakkında bk. RENK].

Bibliyografya: Goldziher, *Muhammedanische Studien*, I, 268 v.d.; Caetani, *Annali dell' Islām*, II, 242; *ZDMG*, III, 363; *JA*, 10. ser., IX, 230; XII, 190.

(GOLDZİHER.)

ASFİ. [Bk. SAFİ.]

AŞHÂB. [Bk. ESHÂB.]

ASIL. AŞL (A.), kök, cezir, temel, esas, prensip v.s. Aynı zamanda bir ıstılahdır. [Bk. USÛL.]

ÂSİM EFENDİ. 'ÂŞİM EFENDİ (MÖTERCİM), Seyid Ahmed Âsım Efendi (1755 ?—1820), Ayıntap şer'îye mahkemesi baş kâtipliğinde bulunan Seyid Mehmed Cenânî Efendi'nin oğlu olup, Ayıntap'ta doğdu. Ayıntap 'ın tanınmış âlim ve şâirlerinden olan babası ile büyük babası, Husûlî Efendi, şehrin eski bir âilesine mensuptular. Maraş nâhiyelerinden Pazarcık ovasında medfun Şeyh Osman Semerkandî